

Watervogeltellingen in Nederland

Nieuwsbrief seizoen 2011/2012, nr 5, januari 2012

Nederland is bij uitstek een watervogel- en wetlandland. Met watervogeltellingen worden objectieve gegevens verzameld over aantallen, verspreiding en de veranderingen daarin. Het landelijke project vindt plaats in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring en wordt ondersteund door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, en het Centraal Bureau voor de Statistiek. De landelijke coördinatie wordt verzorgd door SOVON Vogelonderzoek Nederland. De tellingen worden uitgevoerd door een groot aantal waarnemers van vogelwerkgroepen, behorende instanties, provincies en instituten. Er worden maandelijks tellingen uitgevoerd in monitoringgebieden (alle watervogelsoorten, in Rijkswateren en overige Vogelrichtlijngebieden), pleisterplaatsen (ganzen en zwanen) en in januari de Midwintertelling.

Beste tellers,

Nijmegen, 3-01-2012

Allereerst wens ik jullie een gezond, goed en uiteraard vogelrijk 2012 toe! Hoewel enkele goeroes een zeer strenge winter voorspelden, laat het seizoen 2011/2012 tot dusver bijzonder weinig daarvan zien. Deze winter lijkt eigenlijk meer op een uitgestelde herfst, die we na een zonnige en zeer warme herfst ook nog te goed hadden. We hebben natuurlijk drie aardig frisse winters achter de rug, dus zo'n milde variant is ook wel weer eens interessant. In het aankomende watervogelrapport (seizoen 2009/2010) waar we nu druk voor aan het schrijven zijn proberen we, buiten de vaste thema's, ook aandacht te besteden aan wat de koude winters hebben opgeleverd. Een voorproefje konden jullie al vinden in het artikelje in het meest recente nummer van SOVON Nieuws over de Midwintertelling 2011 (<http://www.sovon.nl/pdf/Sonie20114.pdf>). De figuur met daarin de indexen van soorten die respectievelijk vooral ten zuidwesten, in en ten noordoosten van Nederland overwinteren geeft globaal eigenlijk al een prima beeld. In het aankomende watervogelrapport komt dit ook uitgebreid aan bod.

De komende januartelling valt traditioneel niet alleen samen met een integrale Waddentelling, maar ook met de 46e Midwintertelling van watervogels. Qua teldekking kan het dus niet beter. De Midwintertelling is bedoeld om van de bij ons overwinterende watervogels een zo volledig mogelijk verspreidingsbeeld te verkrijgen. Om dat voor elkaar te krijgen worden ruim 1600 tellers gemobiliseerd. We hopen uiteraard dat ook u (weer) van de partij bent! Tellers van gebieden waar maandelijks alle watervogels

worden geteld doen automatisch mee met de Midwintertelling. De ganzen- en zwanentellers kunnen meedoen door in hun vaste telgebieden - indien mogelijk - ook de aantallen van de overige watervogels te noteren. Laat dit svp even weten aan de regiocoördinator van de Midwintertelling (zie voor e-mail/telefoon de achterzijde van deze nieuwsbrief). Vorig jaar werden in totaal 4,9 miljoen vogels geteld. Veel soorten werden in kleiner aantal dan gemiddeld geteld doordat een periode met felle koude en sneeuw aan de telling vooraf ging. Aan de andere kant werd ons land toen bezocht door duidelijk hogere aantallen van Wilde Zwaan, Toendrarietgans en Witbuikrotgans.

We zullen zien wat deze milde winter ons verder gaat brengen. Vooralsnog is niet alleen het weer mild, maar ook het watervogelnieuws. In deze nieuwsbrief staat desondanks weer het kakelverse ganzen- en zwanennieuws van Kees. Zoals beloofd volgt ook het programma en de locatie van de in de vorige nieuwsbrief aangekondigde ganzen- en zwanendag. Voor de Midwintertelling wordt altijd een tweetal soorten uitgelicht waarvoor deze telling een duidelijke meerwaarde heeft voor het verkrijgen van een goed landelijk verspreidingsbeeld. Dit keer worden Kok- en Stormmeeuw besproken. Jan-Willem heeft dus een maandje vrijaf. Romke blikte terug op de integrale telling van november in de Wadden.

Een goede telling toegewenst!

Menno Hornman

Ganzen- en zwanendag

De SOVON Ganzen en Zwanenwerkgroep en SOVON Vogelonderzoek Nederland organiseren op zaterdag 28 januari 2012 een speciale themadag 'ganzen- en zwanen'. Iedereen die geïnteresseerd is in deze soorten is van harte welkom; de toegang is gratis (alleen consumpties zijn voor eigen rekening). Centraal staan tellingen van ganzen en zwanen, het aflezen van ringen en halsbanden en resultaten van recent onderzoek of langjarige studies. **Plaats van handeling: Hotel Haarhuis, tegenover het NS Station in Arnhem (adres: Stationsplein 1). Zaal open: 10:00, start programma 10:20.** Zie volgende pagina voor het programma. Het programma is ook als pdf op te halen via www.sovon.nl, kijk op de startpagina onder 'agenda'. Voor nadere informatie: Dirk Tanger (dtanger@xs4all.nl) of Kees Koffijberg (024-7410463, kees.koffijberg@sovon.nl).

Nederland (binnenland):

14 jan. midwintertelling, monitoringgebieden, ganzen en zwanentelling

Overige teldata voor dit seizoen
18 februari monitoringgebieden, ganzen en zwanentelling
17 maart monitoringgebieden, ganzen en zwanentelling
14 april monitoringgebieden, telling Brandgans
12 mei selectie van monitoringgebieden, telling Brandgans en Rotgans
16 juni selectie van monitoringgebieden

Waddengebied:

14 januari integrale telling (13.11 – HW 81)

2012

Overige teldata voor dit seizoen
25 februari integrale telling (11.24 – HW 92)
10 maart steekproeftelling, ganzen en zwanentelling (11.15 -HW 88)
21 april steekproeftelling, telling Brandgans (10.40 – HW 86)
12 mei integrale telling (+ telling Brand- & Rotgans)(15.06 – HW 104)
9 juni steekproeftelling (14.05 – HW 117)

NB. Bij voorkeur niet van de teldatum afwijken, echter bij slecht weer of andere overmacht kunnen tellingen nog één dag voor tot twee dagen na de teldatum worden uitgevoerd.

Ganzen en zwanen

Voor de ganzen zijn momenteel erg wispelturig. Er worden nu vrijwel dagelijks grotere vliegbewegingen in zowel zuidwestelijke als noordoostelijke richtingen gemeld, wellicht ook deels geïnitieerd door het vuurwerk rond oud en nieuw (zie ook <http://www.science.uva.nl/ibed/home.cfm/CA4417FB-6645-4F9A-AC1EB4697966C0FC> of <http://beheco.oxfordjournals.org/content/22/6/1173.full.pdf+html>, voor een pdf van het hele artikel). In ieder geval de Kolganzen zijn deels al sinds de vorige telling uit Nederland in oostelijke richting vertrokken, zo blijkt zowel uit trektellingen als aflezingen van halsbanden. Een aantal vogels die ik zelf jaarlijks aan de Niederrhein in Duitsland zie bivaakteert nog steeds aan de Elbe in Duitsland, en of ze bij het aanhouden van de huidige weersomstandigheden nog deze kant op komen is maar de vraag. Tot ver in Oost-Europa worden overdag temperaturen tot 10°C gemeten. Ook de voorlopige resultaten van de decembertelling wijzen op kleinere aantallen Kolganzen: met uitzondering van het rivierengebied en Zeeland werden bij in vrijwel alle regio's minder vogels geteld dan in november. In Friesland was het aantal zelfs kleiner dan in oktober. Een duidelijke toename was er bij de Toendrarietganzen, waarvan vooral in Drenthe,

Noord-Holland (Wieringermeer), Limburg en Noord-Brabant grotere groepen verbleven. Ook was er een duidelijke toestroom van Brandganzen vanuit de Waddenzee naar het binnenland te zien. Bij Kleine Zwaan en Kleine Rietgans gaat dit seizoen waarschijnlijk record-lage aantallen opleveren. Bij de laatste soort zette de tendens naar grotere aantallen in Denemarken zich voort; de eerste vogels van het kleine contingent Nederlandse en Belgische "overwinteraars" zijn bovendien reeds teruggekeerd naar Denemarken (zie <http://tracking-geese.blogspot.com/>). Inmiddels is ook wat duidelijker hoe de verschillende soorten hebben gebroed: Kleine Zwaan matig/slecht (10% eerstejaars bij een grote internationale steekproef begin december), Toendrarietgans slecht (10-15%), Kolgans matig (20%), Brandgans matig (13%) en Rotgans matig (23% bij een grote steekproef in het Waddengebied half november)(alle cijfers in verhouding tot langjarig gemiddelde en op basis van voorlopige gegevens!). Een aantal van deze recente ontwikkelingen zal ook worden besproken op de ganzen- en zwanendag op 28 januari a.s. in Arnhem (zie programma hieronder).

Kees Koffijberg

Programma

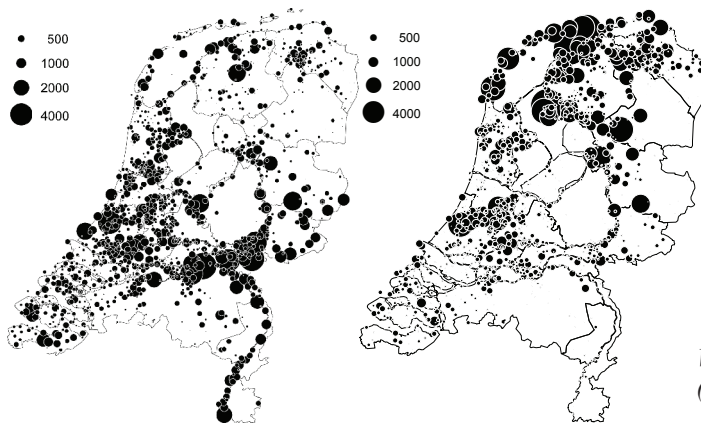
- 10:20 *Opening door Dirk Tanger (voorzitter SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep) & Menno Hornman (coördinator watervogeltellingen SOVON)*
- 10:30 *Kees Koffijberg & Menno Hornman (SOVON) - Recente ontwikkelingen bij ganzen en zwanen in Nederland*
- 10:55 *Berend Voslamber (SOVON) - Canadese Gans; van bijzonderheid in een park tot algemene broedvogel*
- 11:20 *Frank Majoor - Dispersie van Nederlandse Nijlganzen*
- 11:45 *Koffiepauze*
- 12:15 *Dirk Tanger - Gedrag van ganzen in relatie tot de vliegveiligheid rond schiphol*
- 12:40 *Eckhart Kuijken (Universiteit Gent) & Christine Verscheure (coördinator ganzen tellingen Oostkustpolders) - Wat leert 50 jaar volgehouden monitoring van arctische ganzen in de Vlaamse kustpolders?*
- 13:05 *Lunchpauze*
- 14:00 *Bart Nolet (NIOO) - Kleine Zwanen: water- of akkervogels?*
- 14:25 *Martin Jansen - Knobbel-, Wilde- en Kleine zwanen op de Veluwe randmeren, invloed op het ecosysteem en concurrentie tussen de soorten*
- 14:50 *Theepauze*
- 15:15 *Jouke Prop - De broedkolonies van ganzen op Spitsbergen; doelwit van ijsberen - oorzaak en gevolg (incl filmbeelden)*
- 15:40 *Wim Tijsen - Oprichting Werkgroep Kleine Zwanen*
- 15:50 *Einde bijeenkomst*

Midwintertelling 2012: Kokmeeuw & Stormmeeuw

De Midwintertelling levert een geweldige schat aan extra informatie op van veel soorten watervogels. Meeuwen hebben onder tellers misschien wel de reputatie van minst favoriete watervogels, vooral omdat ze zo lastig zijn te herkennen. Dat geldt vooral voor de grotere meeuwen, Kok- en Stormmeeuw zijn in het algemeen nog wel te onderscheiden. Beide laatstgenoemde soorten hebben in ons land een grote verspreiding. Omdat ze ook veel buiten de maandelijks getelde gebieden voorkomen zijn dit juist soorten waarvoor de Midwintertelling zo geschikt is. Een blik op het kaartje van de Kokmeeuw laat zien dat tijdens de afgelopen vijf Midwintertellingen de grootste concentraties voorkomen in het (oostelijke) rivierengebied, in Zuid-Holland, in grote steden en plaatselijk in grotere plassen en meren. De stappen in grote steden zijn interessant, want dit is het enige moment in het winterseizoen dat deze landelijk geteld worden. Bij de telling van 2011 werd, met bijna 275.000 exemplaren, het een na hoogste aantal ooit geteld. Vermoedelijk zijn veel Kokmeeuwen vanuit het oosten op de vlucht geslagen door de barre sneeuwwinter in december. Het rivierengebied is altijd al een concentratiegebied van Kokmeeuw, maar de afgelopen

telling waren de aantallen daar erg hoog. Het hoge water, met overstromde uiterwaarden en plas-dras plekken zullen daar zeker een positieve invloed op hebben gehad. De aantallen van Kokmeeuw kunnen per jaar nogal wisselen. Toch lieten deze vanaf het begin van de Midwintertelling tot halverwege de jaren negentig een duidelijke stijging zien. Na deze periode namen de aantallen langzaam af.

De Stormmeeuw laat een duidelijk ander verspreidingsbeeld zien dan Kokmeeuw. De grootste concentraties van deze soort zijn te vinden in het Waddengebied en de Noordzeekustzone, langs de Friese IJsselmeerkust en verder lokaal in Groningen, Drenthe, Overijssel en Zuid-Holland. Net als van de Kokmeeuw werden er deze telling veel meer Stormmeeuwen geteld dan normaal, wat eveneens met de koude in het Oostzegebied te maken zal hebben gehad. Gezien het bovengemiddelde aantal was het tijdens de telling en vlak daarvoor goed toeven. Wanneer het ook in Nederland aanhoudend koud is zouden Stormmeeuwen verder zijn getrokken naar Engeland of Frankrijk, wat onderstreept wordt door de midwinteraantallen

in echt koude winters zoals 1985, 1987 en 1997 die duidelijk waren lager dan gemiddeld. De aantallen van Stormmeeuw tijdens de Midwintertelling laten een duidelijke stijging zien in de jaren negentig. De aantallen deze eeuw fluctueren sterk maar lijkt af te nemen. Ook elders uit Noordwest-Europa komen recent geluiden over afnemende aantallen.

Menno Hornman & Erik van Winden

Verspreiding van Kokmeeuw (links) & Stormmeeuw (rechts) op basis van de Midwintertellingen 2007-2011

Slaaplaatstelling ganzen en zwanen op 21 januari (14 - 29 januari)

Wat betreft slaaplaatstellingen staan er in de maand januari tellingen op het programma van ganzen, zwanen, Aalscholver, Halsbandparkiet en Ransuil. Maar in deze watervogelnieuwsbrief wil ik vooral aandacht vragen voor de telling van ganzen en zwanen. Er zijn elke winter twee tellingen en deze januartelling is meteen de laatste van dit seizoen. Het gaat om Kleine Zwaan en Wilde Zwaan en de in ons land overwinterende ganzensoorten Kolgans, Grauwe Gans, Toendrarietgans, Taigarietgans, Kleine Rietgans, Brandgans, Rotgans en Dwerggans.

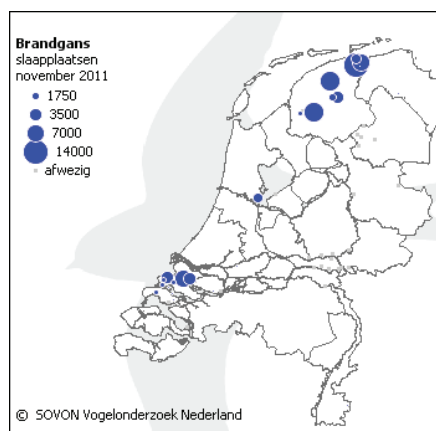
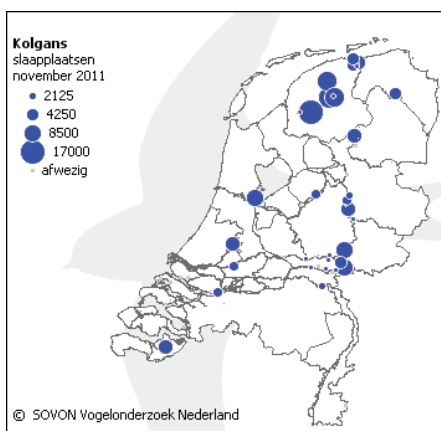
De vorige telling in november had behoorlijk te kampen met mist. De mist hield zo lang aan dat we de telperiode met een week hebben verlengd. In die laatste week trok de mist op en uiteindelijk zijn er toch nog een kleine 100 ganzenslaapplaatsen geteld. Hieronder de resultaten van Kolgans en Brandgans. Duidelijk is dat er gaten zitten in de landelijke dekking maar de goede ganzenregio's zijn wel herkenbaar. Het incomplete verspreidingsbeeld is ook logisch omdat we sterk sturen op tellingen binnen de Natura 2000-gebieden waarvoor de soort is aangewezen. Voor Brandgans zijn dat bijvoorbeeld vooral gebieden in Friesland en in de Delta. Wat ook mooi zichtbaar wordt is dat slaapplaatsen van meer dan 10.000 vogels geen uitzondering zijn. Het is van belang dat deze belangrijke slaapplaatsen goed in kaart worden gebracht en deze novembertelling was wat dat betreft een mooie aanzet. Iedereen

die in deze kaarten witte gebieden herkent die hij of zij denkt te kunnen vullen: noteer die 21e en ga op pad!

Omdat ganzen vaak in het donker aankomen op de slaapplaats zijn avondtellingen niet ideaal en geven wij de voorkeur aan ochtendtellingen. Aan de andere kant is de avond weer beter om in kaart te brengen waar de ganzen precies slapen. Wij raden dan ook aan om eerst een keer 's avonds te gaan kijken (rond 17.00 uur). Je krijgt dan al een aardige indruk van de aantallen, maar voor een optimale telling ga je nog een keer 's ochtends op pad (vanaf 07.30 uur). De telperiode loopt van 14 januari t/m 29 januari dus er is ruimte voor meerdere bezoeken. En de telling kan dus gecombineerd worden met de watervogeltelling in het weekend van 14 januari. Voor een aantal tellers is dat al de gewoonte: de dag starten met een slaaplaatstelling om daarna te vervolgen met de watervogeltelling. Bij de regionale slaapplaatscoördinatoren kun je meer informatie krijgen over deze telling (zie voor overzicht de website).

Ook kun je op onze website informatie vinden over de slaaplaatstellingen. Daar is ook een overzicht vinden van de belangrijke Natura 2000-slaapplaatsen. Maar zoals bij elke slaaplaatstelling hopen we dat ook buiten deze gebieden slaapplaatsen in kaart gebracht worden.

Olaf Klaassen

Aantal Kolganzen (links) en Brandganzen (rechts) op slaapplaatsen in 12 november - 4 december 2011. Weergegeven is het gemiddelde per atlasblok (5x5 km)

Wadden: laag tij beïnvloedt integrale novembertelling

Stevige noordwesters stuwden het tij in de Waddenzee de afgelopen weken dusdanig op, dat het overtollige boezemwater in het Lauwersmeer niet gespuid kon worden. Daardoor steeg het

waterpeil in het Lauwersmeer tot een niveau waarmee praktisch alle platen onder water verdwenen en het oppervlak aan open water zo'n beetje verdubbelde. Op 29 december bereikte de

Waddenzee het hoogste peil onder invloed van een westenwind van 7-8 Bft, waardoor zelfs de hogere kwelderdelen kopje onder gingen. Een dag later stonden lage delen nog blank, zoals op de Oosterkwelder van Schiermonnikoog, welke toen nog amper begaanbaar was op laarzen.

Met de integrale telling in november was dat wel anders. Mede dankzij aanhoudende oostenwind was het tij flink verlaagd. Veel vogels bleven tot kilometers uit de kust op het wad zitten. Dit heeft onherroepelijk nadelige consequenties voor de resultaten, maar dat risico lopen we nu eenmaal in een dynamisch landschap als de Waddenzee. Bij de talrijkste soort, de Bonte Strandloper, staat de teller voorlopig op een kleine 187.000. Dit is nog exclusief Schiermonnikoog, waarvan de aantallen nog ontbreken, maar het ligt beduidend lager dan het tienjarige gemiddelde van 246.000 'bontjes' in de periode 2000-2009. Datzelfde geldt voor Zilverplevier (9300 tegenover een tienjarig gem. van 26.000), Goudplevier (22.500 tegenover gem. 43.000), Rosse Grutto (21.000 tegenover 53.000), Drieteenstrandloper (4600 tegenover 8800) en Grote Mantelmeeuw (3000 tegenover 6900). De aantallen Kanoeten en Wulpen lagen nog enigszins binnen de marges van wat we doorgaans in november tellen, respectievelijk 51.000 (gem. 63.000) en 72.000 (gem. 83.000). Datzelfde geldt voor Kokmeeuw en Zilvermeeuw met respectievelijk 17.000 (gem. ook 17.000) en 45.000 (gem. 42.000), terwijl de Stormmeeuw een van de weinige soorten lijkt te zijn met een bovengemiddeld aantal (29.000 tegenover 22.000).

Het aantal van bijna 3500 Toendrarietganzen is niet opvallend, want in de periode 2000-2009 ging het gemiddeld om ruim 6000 individuen, waarvan doorgaans de meeste op Texel. Opvallend is ditmaal wel de verspreiding, want overal in de Waddenzee werden kleine groepjes waargenomen van Vlieland (60) en de Richel (9) tot Simonsrif (4) en Rottumerplaat (11). Zou het nevelige, mistige weer in de dagen voorafgaande aan de telling de vogels uit koers hebben gebracht?

Over naar de schaarse soorten. Ondanks enorme aantallen doortrekkende Blauwe Kiekendieven in de herfst zijn er nog maar kleine aantallen terug te vinden op de slaapplaatsen, vermoedelijk samenhangend met een erbarmelijk aanbod aan veldmuizen. Toch werden in het waddengebied relatief veel 'kieken' gezien (60), met de meeste individuen langs de Friese Waddenkust (15), op Terschelling (12) en langs de Groninger kust (10). Het aantal Ruigpootbuizerds komt voorlopig overeen met het aantal Blauwe Kieken. Ook hiervan werden de meeste gezien langs de Friese en Groninger kust (14 resp. 10) en op Terschelling (12). Op 't Rif bij Engelsmanplaat werd zowaar een Giervalk gespot. Op het Balgzand hielden zich 3 Chileense Flamingo's op. Hier ook een Zwarte Rotgans, evenals op Vlieland (3) en Terschelling (1). Op beide eilanden werd ook Witbuikrotgans waargenomen, evenals op Texel. Vlieland was ook nog goed voor de enige IJseend. Uitzonderlijk was een Reuzenster op Engelsmanplaat, een soort die in november geheel niet aanwezig hoort te zijn. De oostenwind was goed voor wat trek van duikers. Het gros betrof zoals gebruikelijk Roodkeelduikers (54), maar er werden ook 4 Parelduikers gezien (Terschelling 2, Richel, Simonszand) en een Kuifduiker (Terschelling). De Zwarte Zee-eend mag zo langzamerhand ook tot de schaarse soorten gerekend worden. November 2010 werden nog zo'n 950 gezien tijdens de hvp-telling, vooralsnog gaat het nu om nog geen 300, waarvan de overgrote meerderheid in de Noordzeekustzone benoorden Terschelling (228).

Er staan ons twee integrale tellingen op rij te wachten in de Waddenzee. Naast de aankomende midwintertelling mogen we 25 februari as. nog eens de laarzen aantrekken. Eens kijken of we in januari afwijkingen gaan zien in de aantallen die mogelijk samenhangen met de uiterst milde weersomstandigheden die de "winter" tot dusver tekenen... Tel ze!

Romke Kleefstra

Watervogeltellingen (Alle coördinatoren zijn telefonisch te bereiken via 024-7 410 410)
• **projectcoördinatie** Menno Hornman (menno.hornman@sovon.nl)
• **formulieren etc.** Michel Klemann (michel.klemann@sovon.nl)

Wie coördineert wat: regiocoördinatie

De eerstgenoemde persoon coördineert de maandelijkse tellingen, voor de midwintertelling is er soms een aparte coördinator.

(ZO) Zoute Delta Mervyn Roos (06-12218134, mervyn.roos@rws.nl)
(NH) Noord-Holland Michel Klemann (024-7410410, michel.klemann@sovon.nl)
(ZH) Zuid-Holland Jan-Willem Vergeer (024-7 410 410, jan-willem.vergeer@sovon.nl)
(ZL) Zeeland Jan-Willem Vergeer (024 7 410 410, jan-willem.vergeer@sovon.nl)
(FR) Friesland Romke Kleefstra (06-10646640 romke.kleefstra@sovon.nl), *Midwintertelling* Marten Wesselius (058-2925166, m.wesselius@fryslan.nl)
(GR) Groningen Kees Koffijberg (024-7 410 410, kees.koffijberg@t-online.de), *Midwintertelling* Jelle Postma (06-49390506, jelle.postma@sovon.nl)
(DR) Drenthe Jaap Ruiter (0591-382070, jaap-ruiter@planet.nl), *Midwintertelling* Harold Steendam (0592-273845, harold_steendam@hotmail.com)
(FL) Flevoland Jan Schoppers (024-7 410 410, jan.schoppers@sovon.nl)
(OV) Overijssel Symen Deuzeman (024-7410410, symen.deuzeman@sovon.nl)
(GL) Gelderland Jan Schoppers (024-7 410 410, jan.schoppers@sovon.nl)
(UT) Utrecht Michel Klemann (024-7410410, michel.klemann@sovon.nl)
(NB) Noord-Brabant Vincent de Boer (024-7 410 410, vincent.deboer@sovon.nl)
(Li) Limburg Ton Cuijpers (0475-551579, a_cuijpers@hetnet.nl)
(WG) Waddengebied Romke Kleefstra (06-10646640 romke.kleefstra@sovon.nl)
(RG) Grote Rivieren Jan Schoppers (024-7 410 410, jan.schoppers@sovon.nl)

Informatie over coördinatie in (IJ) IJsselmeergebied, (RM) Randmeren, (BR) Beneden Rivieren, (NZ) Noordzee via SOVON
Menno Hornman (024-7 410 410, menno.hornman@sovon.nl)

Deze nieuwsbrief wordt toegezonden aan tellers en/of coördinatoren. De resultaten van de komende telling a.u.b. zo spoedig mogelijk naar SOVON Vogelonderzoek Nederland, Antwoordnummer 98189, 6500 VA Nijmegen sturen. Vergeet niet de gebiedscodes in te vullen. Een postzegel is niet nodig!!

Nb! In deze nieuwsbrieven genoemde aantallen zijn voorlopig en vaak nog onvolledig! Ze zijn dus niet geschikt voor verder gebruik.